

TURINYS

RITOS SÜSSMUTH ĮŽANGA	/ 11
PROLOGAS	/ 15
1. LEMTINGA DIENA	/ 21
2. PRISIMINIMAI APIE KIONIGSBERGĄ	/ 29
3. TAIKA IR KARAS	/ 34
4. NULINĖ VALANDA	/ 55
5. PALIKTI	/ 71
6. KELIAS Į DUONOS IR PYRAGŲ ŠALĮ	/ 84
7. VILKO VAIKAI IR MIŠKO BROLIAI	/ 98
8. VALSTIEČIAI IR ELGETOS	/ 107
9. KRYŽKELĖJE	/ 121
10. SUČIUPTI IR IŠTREMTI	/ 137
11. NAUJOJOJE VOKIETIJOJE	/ 146
12. KELIAS Į VAKARUS	/ 162
13. SVETIMA NAUJOJI TĖVYNĖ	/ 174
14. ANUOMET IR DABAR	/ 193
15. POLITIKŲ VALANDA	/ 224
16. IŠSVAJOTASIS KIONIGSBERGAS	/ 247
PADĖKA	/ 263
LEIDYBINĖS PASTABOS	/ 266
LITERATŪROS SĄRAŠAS	/ 269
VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	/ 273
PAVARDŽIŲ RODYKLĖ	/ 279

6. KELIAS Į DUONOS IR PYRAGŲ ŠALĮ

1945 metų pabaigoje Rytų Prūsijoje daugybė nevilties apimtų žmonių griebiasi naujo šiaudo – Lietuva ir Mėmelio kraštas. Rytprūsiuose, regis, galima rinktis tik viena iš dviejų: mirti iš bado ar mirti nuo ligų. Iš gausių šeimų išgyveno vos vienas kitas žmogus. O štai Lietuva karo kur kas mažiau nuniokota, krašto infrastruktūra iš esmės tebefunkcionuoja. Vaikų vaizduotėje pažadėtasis kraštas, tekantis pienu ir medumi, virsta pažadėtąja Lietuva, kur esama duonos ir pyragų. Ir ji atrodo visai čia pat.

Prieš iškeliaudamas į Lietuvą Gerhardas Gudovius surinko visą prieinamą informaciją ir kaip įmanydamas pasiruošė. 1947 metų pradžia. Nuo spengiančio speigo jis ginasi, mūvėdamas kelerias ilgas apatines kelnes; įsigijo netgi rusišką kepurę „ušanką“ ir druskos mainams. Lietuvoje jis ketina ne vien elgetauti, bet ir mainikauti, nors jo perspektyvos labai kuklios.

Geležinkelio stotyje stovi prekinis traukinys; Gerhardas tvirtai įsikimba į buferius tarp dviejų vagonų. Nors vaikinuko niekas nepastebi, kelionė tampa tikra kankyne: „Jai nebuvo galo, maniau, bala žino, kur nusibeldžiau. Pirmą kartą išgirdęs svetimą kalbą supratau, kad jau esu Lietuvoje. Nušokau, buvo naktis, visai nenutuokiau, kur atsidūriau.“ Tačiau Gerhardas tiesiogine žodžio prasme turėjo gerą uoslę, nes iš tikrųjų nušoko netoli didelės kepyklos...

Tačiau ne visiems taip lengva išsaugoti gyvastį kaip išgyvenimo virtuozui Gerhardui. Ir ne visi pasiekia Lietuvą. Bėgant nuo Raudonosios armijos šešiametis Dieteris Gröningas prarado mamą, tris seseris ir brolių; visi tikriausiai tapo šiltinės epidemijos aukomis. Dieteris patenka į dešimties–penkiolikos pasimetusių vaikų būrį; jie nori į Lietuvą, bet jau šiapus Nemuno, prie Tilzito, įsivaizduoja pasiekę tikslą. Niekas tame būryje nepažįsta pasaulio šalių, nesusigauja, kur rytai, o kur vakarai. Tad beveik dvejus metus kenčia bada, šaltį ir „rusus“. Iš nuogirdų sužino, kad kiti vaikai traukia į Lietuvą elgetauti, tačiau patys tokių nesutinka ir neranda nieko, kas jiems parodytų kelią. Glaudžiasi apleistame gyvenamajame pastate Tilzite, kuris dabar vadinasi Sovetskas ir kuriame nūnai gyvena rusai naujakuriai, patys badmiriaujantys.

Lietuva per žingsnį nuo Tilzito, kitapus upės. Per karą sugriautas Karalienės Luizės tiltas 1946 metais suremontuojamas, tačiau laikomas siena ir akylai saugomas.

Įžengus į Kionigsbergą Raudonajai armijai, broliai Heinas ir Arnoldas Willuweitai lieka be tėvų. Kai badas išgena juos iš miesto, Heinzui dvylika, o Arnoldui, vadinamam Arnu, dešimt metų. Sesutę Giselą, dar kūdikį, jie palieka globoti močiutei.

Broliukai girdėjo, kad Lietuvoje esama „duonos ir pyragų“. Tomis dienomis jų ausims tai skamba kaip rojaus pažadas. Reikia keliauti tenai. Bet iš pradžių jie patraukia į kaimą pas senelius. Tikisi, kad kaime nealks. Tačiau atvykus tenka smarkiai nusivilti. Senelių name gyvena rusų šeimos, pačių senelių nelikę nė ženklo. Naujieji gyventojai berniukus žiauriai aprėkia ir išvaro.

Ištisas savaites juodu nakvoja tvartuose ir daržinėse, įsikraustę patamsiais, kad niekas nepastebėtų. Heinzas ir Arnas bastosi po miškus, lindi pomiškyje, minta žole, medžių žieve ir varlėmis. Galiausiai ir jie pasiekia pasienio miestą Tilzitą. Žmones per upę, taigi per sieną į Lietuvą, kelia laikinas keltas.

Be dokumentų ir pinigų abu berniukai neturi jokios legalios galimybės persikelti. Jie kaip zuikiai įsmunka į keltą ir šiam pajudėjus slapčia džiaugiasi savo laime. Vis dėlto vidury upės juos pagauna – kyla baisi sumaištis, keltininkas grasina išmesti juos už borto. Bet paskui pagaili ir Lietuvos pusėje paleidžia. Tačiau čia jie įkliūva dar kartą. Ir vėl jiems pavyksta išsisukti.

1946 metų pavasarį abu broliai pirmą kartą žengia į Lietuvos žemę – basi. Jie jau regėjo ne vieną mirtį. Jų akyse mirė ir vaikai, ir suaugusieji – nuo bado, šalčio, išsekimo.

Dabar juodu traukia per panemunės kaimus – iš sodybos į sodybą. Dauguma valstiečių ir patys ne kažin ko turi. Tačiau dalinasi su vaikais viskuo, kuo tik gali, sušelpia dubenėliu sriubos, kriaukšle duonos, duoda kokį kiaušinį ar kąsnelį dešros.

Vilko vaikams, neišmanantiems geografijos ir žinantiems tik pasienio upės pavadinimą, atrodo, kad keliauti į šiaurę geriausia bus geležinkeliu. Zuikiu, pasislėpus po sėdynėmis arba už keleivių bagažo, ant laiptelių, ant stogo arba buferių, vis vien, keleiviniu ar prekinio traukiniu, svarbu užsokti, įsikibti ir važiuoti – kad ir kur tas traukinys vežtų.

Kai kurie nori su visam palikti Rytprūsius. Kitiems tai neįmanoma. Jiems Lietuva – tik priemonė tikslui pasiekti, būdas gauti maisto produktų mažesniems broliukams ir sesutėms arba sergančiai mamai, pasilikusiai gimtinėje. Šie jauni vaikščiotojai per sieną, kaip Ruth Deskė, netrukus išmoksta pasinaudoti visomis įmanomomis galimybėmis. Bet ir Ruth patiria, kad tai nėra saugu. Ar važiuosi traukiniu, ar kelsiesi per Nemuną – abu keliai gali būti mirtinai pavojingi.

Ruth, kilusi iš Elernbrucho Gerdaueno apskrityje, pirmą kartą į Lietuvą atvyksta 1946 metais, būdama trylikos. Iki įžengiant rusams jų šeima valdė beveik 14 hektarų ūkį, o dabar kaip skurdžiai pabėgėliai gyvena Karpauene.

1946-ųjų rudenį Ruth su viena kaimyne pirmą kartą keliauja į šiaurę. Klein Gny geležinkelio stotyje jiedvi išoka į prekinį traukinį, bet nusigauna netoli. Jas vis sučiumpa, išmeta iš traukinio, veja šalin. Tačiau jos nepasiduoda. Anksčiau ar vėliau pasiekia tikslą. Kelias dienas elgetauja Lietuvoje, o paskui taip pat nutrūktgalviškai grįžta į Rytprūsius su bulvėmis, duona ir miltais krepšyje.

Kartą, 1947 metų sausį, grįždama iš Lietuvos Ruth nakvoja Tilzito geležinkelio stotyje. Savo didžiausią turtą, krepšį su prisielgetautomis gėrybėmis, pasikiša po galva ir dar apglėbia abiem rankomis. Išvargusi užmiega. Ryte nubudusi nustērsta iš siaubo: krepšys su išmalda pavogtas! Bet ašaros ir raudos čia nepadės. Mama, sesutė ir broliukai pražus be maisto, tad ji grįžta į Lietuvą ir vėl elgetauja.

Keliaudama atgalios, kovo 7 dieną sutinka pažįstamą iš Karpaueno, kuri su savo vaikais traukia į Lietuvą. Ruth mama merdėjanti, mergaitė turinti kuo greičiau grįžti namo. „Paskubėk, kad rastum dar gyvą.“ 35 metų moteris vaikų akyse karščiuoja ir kliedi iš bado, ir dar kužda dukteriai: „Duonos, duonos.“ Tada užmerkia akis.

Kitą rytą ankstybėse vaikai rogutėmis nuveža ją į kapi- nes. Name, kuriame gyvena, yra žiurkių, ir Ruth baiminasi, kad jos nesugrauztų lavono. Tačiau žemė išalusi, tad apie palaidojimą nėra ko galvoti. Vaikai paguldo mamą prie kitų lavonų, kurie čia guli neužkasti, ir užkapsto ją sniegu.

Dabar Ruth viena pati turi rūpintis jaunėliais. Jai ke- turiolika, Helgai devyneri, Siegfriedui aštuoneri, Karlui Heinzui ketveri. Kaip rūpintis, Ruth dar nežino, bet jai vi- siškai aišku, kad būtent to iš jos tikėtusi mama.

Kartu su Helga ir Siegfriedu Ruth vėl leidžiasi į kelią, o mažėlį Karlą Heinzą palieka kaime giminaitei. Ruth pa- žada kas savaitę grįžti iš Lietuvos su maisto produktais. Pėsčiomis, ant vagonų stogų arba laiptelių jie pasiekia Ty- tuvėnus netoli Kelmės. Čia Ruth sugeba įtaisyti Siegfriedą, o paskui ir Helgą pas geranoriškus valstiečius.

Sykį iš tokios kelionės grįžtančią ir Gerdauno kryptimi važiuojančiame traukinyje sėdinčią Ruth sulaiiko rusų mili- cija. Mergaitė kelioms dienoms patenka į kalėjimą, nes Ger- dauenas per tą laiką tapo draudžiamąja zona, mat dabar netoliese eina siena su Lenkija. Bandydama gauti maisto, Ruth kartais važiuoja ir į šiaurę, į Latviją. „Taip gyvenome pusantrų metų, – pasakoja ji. – Stotyje mes, vilko vaikai, mušdavomės dėl vietos ant vagonų. Ir visą laiką saugojo- mės stoties prižiūrėtojų.“

Elgetauti Ruth dažnai važiuoja su kitais vaikais. Žiemą itin pavojinga, nes šalta, šlapia, slidu. Beveik neįmanoma išsilaikyti prie arba ant vagonų. Nuolat nutinka baisių nelaimių: vaikai nukrinta ant bėgių, traukinys juos perva- žiuoja. Todėl Ruth kartais verčiau eina pėsčiomis.

Kadangi laikinu mediniu tiltu prie Tilzito ne visada ga- lima vaikščioti, ypač pavasarį per atlydį ir ledonešį, vaikai per Nemuną keliasi savadarbiais plaustais, kurie dažnai būna tik lenta ar išmestos durys; vaikai stengiasi išlaikyti

pusiausvyrą ir iriasi ilgomis kartimis. Ruth dažnai mato, kaip žlunga bandymai persiirti per upę. Nelaimėliai pa- skęsta arba mirtinai sušąla. „Šitaip tikriausiai žuvo šimtai vaikų“, – sako ji. Tuos, kas turi pinigų, taigi rusus ir lietu- vius, už užmokestį plukdo maži žvejų laiveliai.

Kai Ruth vėl užsuka pažiūrėti, kaip sekasi Helgai, so- dybą, kur valstiečių šeimai patikėjo sesute, randa tuščią ir apleistą. Ruth apmiršta širdis. Gal Helgą su tais valstiečiais ištrėmė į Sibirą? Jai nesyk teko girdėti apie tokius likimus. Bet vėliau paaiškėja, kad Helgai pasisėkė. Saugumiečiams suimant šeimą, ji sugebėjo pasislėpti, o paskui gretimame kaime ją priglaudė kita šeima.

1948 metų kovą giminaitė, kuri lig tol Karpauene rūpi- nosi Karlu Heinzu, per silpna prižiūrėti vaiką. Ji atiduoda mažėlį globoti Ruth. „Aš paprasčiausiai išėjau su sergančiu Karlu Heinzu ant rankų, naktį kulniavau 18 kilometrų iki geležinkelio stoties, o paskui – per sieną. Jis buvo vien oda ir kaulai, pats nebepaėjo.“

Nešdama broliuką Ruth skausmingai suvokia, kokia sunki dalia jai teko. Einant palei Mozūrų kanalą jai knieti su Karlu Heinzu šokti į vandenį. Ji pernelyg išvarginta gy- venimo, o ką jau kalbėti apie alkį. Šiandien Ruth negali pa- sakyti, kas ją sulaiikė nuo tokio žingsnio. „Reikėjo kažkaip gyventi – jau vien dėl mamos. Jaučiausi jai įsipareigojusi.“

Su broliuku pagaliau įsmukusi į traukinį, Ruth pajunta palengvėjimą, deja, jis ilgai netrunka. Tilzite juos išmeta lauk. Pėsčiomis jie dar nusigauna iki Pagėgių kitame Ne- muno krante. Ji vėl bando važiuoti traukiniu; šįsyk pa- vyksta pasiekti Tauragę. Paskui – ištisos dienos klajonių. Ruth pėsčiomis – dažniausiai nešina broliuku – nueina šimtą kilometrų iki Šiaulių apskrities, kur jau gyvena Helga ir Siegfriedas. Čia bus naujoji tėvynė. Nėra jokio rei- kalo grįžti į Rytprūsius.

Tačiau ne visiems, patekusiems į Lietuvą, ji yra svajonių šalis. Kai kurie čia atsiduria visai netyčia – mat keliavo į Vokietiją.

Mirus mamai Vakarų Prūsijos Povalkene, keturiolikmetė Eva Briskorn turi tik vieną tikslą. Ji trokšta į Vokietiją. Tačiau jos dvylikametės sesers Giselos šis planas anaipol nežavi. Jai stinga energijos ir gebėjimo įsivaizduoti, kad iki ten apskritai įmanoma nusigauti. Ir pati Eva dar neturi konkretaus plano, tačiau klausinėjasi aplinkui. Vokiečių sutuoktinių pora kaime pasiima Giselą, ir Evai tai tikras palengvinimas. Vienturtė sutuoktinių duktė mirė, o Gisela taip į ją panaši, kad be dvejonių priimama į šeimą. Jai ten gera, ji nesunkiai susitaiko su visais vargais, motinos, sesers ir brolių mirtimi. Tačiau dviem mergaitėms maisto neužtenka, tad Eva viena klaidžioja po apylinkes. Išgirdusi, kad mažame Povalkeno malūne žmonės mala miltus duonai, ji ten retsykais nueina ir slapčia pirštu braukia per miltų dulkes, o paskui nulaižo – tokia yra alkana ir nusivylusi. Kartais malūne Eva susitinka Giselą ir jos naująją šeimą, ten taip pat malančią grūdus. Tačiau Gisela nebenerori jos pažinti ir veja šalin kaip įkyrų vabzdį. Eva įskaudinta iki širdies gelmių.

Per tą laiką ji sužinojo, kad kai kurie traukiniai važiuoja į Vokietiją. Nė neatsisveikinusi su Gisela patraukia į Kionigsbergą, iš kur esą tie traukiniai važiuoja. Diena po dienos Eva nužygiuoja daugiau kaip du šimtus kilometrų į šiaurės rytus, taigi į priešingą pusę, negu jai iš tiesų reikėtų. Pavargusi susiranda kokią duobę ar griovį ir jame šiaip ne taip atsigula, kad porą valandų numigtų. Galiausiai pasiekia Kionigsbergą.

Viskas sugriauta, ir stotį rasti nelengva. Gatvėse maža žmonių. Niekas nekelia pasitikėjimo, tad Eva nedrįsta

klausti kelio. Ji jaučia, kad aplinka priešiška. Ir bijo, kad rusai atpažins ją esant vokiečių. Porą dienų bastosi po miestą, kol galiausiai išgirsta traukinius ir randa bėgius. Nutaikiusi progą išoka į traukinį ir pasislepia. Dabar turi likti nepastebėta, kol atvažiuos į Vokietiją, – štai ko ji tikisi. Tačiau sykį traukiniui sustojus Eva aptinkama ir išmetama lauk. O siaube! Ji nė nesupranta, kur atsidūrė. Aplinkui skamba nepažįstama kalba. Geležinkelio stotyje kabo užrašas didelėmis raidėmis – Kaunas. Taigi, dar ne Vokietija, pamano Eva ir paskutinę akimirką išoka į riedantį traukinį. Po poros valandų traukinys galutinai sustoja. Koks nusivylimas! Ji nė per žingsnį nepriartėjo prie tikslo. Priešingai! Dabar ji Vilniuje, Lietuvos sostinėje.

Po motinos mirties dešimtmetę Christel Nitsch iš Gros Šionau Gerdaueno apskrityje imasi globoti jos suaugusi sesuo Gertrud. Gertrud pati turi dvejų metų sūnų Klausą ir nori su šeima nusigauti ne į Lietuvą, o į Vokietiją. Vieną vakarą 1946-ųjų pradžioje sesutei ant nugaros ji užkabina kuprinę, užsideda kuprinę pati, už vienos rankos paima mažąjį Klausą, už kitos – Christel. Bėga patamsiais, slapčia, bet žūtbut nori ištrūkti ir su abiem vaikais patraukia į Gerdaueno geležinkelio stotį. Nė vienas iš jų nebeturi batų, nuo šalčio saugo tik puskojinės. Kuprinė tokia sunki, kad Christel mano susmukianti nuo naštos svorio. Kai po kelių valandų pasiekia stotį, visur pilna rusų milicininkų. Vokiečius vaiko. Christel turi pasislėpti už geležinkelio pylimo ir laukti, kol atvažiuos traukinys. Paskui viskas vyksta labai greitai. Traukiniui sustojus visi trys išoka į jį iš nestebimos pusės. Christel atsistoja ant laiptelių ir įsitveria rankenos. Netrukus traukinys pajuda. Pasibaisėjusi Christel mato, kaip milicininkai ištempia iš vagono Gertrud ir mažąjį Klausą, bet traukinys jau rieda taip greitai, kad ji

nedrįsta išsokti. Nežino, nei kiek laiko važiuoja, nei kur. Prabėga visa amžinybė, kol traukinys pagaliau sustoja. Tikriausiai Lietuvos ir Lenkijos pasienyje.

Christel iki šiol gerai nežino, kur ji išsiropštė iš traukinio. O ši stotis žymi jos ligtolinio gyvenimo ir vaikystės pabaigą. Prasideda visai kitokia egzistencija – kupina baimės ir siaubo, vargo ir nepriteklių; tą suvokia jau pirmomis valandomis. Ji prarado viską: gimtinę, brolius ir seseris, mamą. Atsidūrė svetimame pasaulyje, kur net kalbos nesupranta. Bet Christel labai pamaldi. Ji vaikiškai pasitiki Dievu ir drąsina save, kad Visagalis danguje ją saugo.

Mergaitė, sustingusi po ilgos kelionės, nevikriai įkėblina į stoties pastatą. Laukiamoji salė sausakimša, bet jai pavyksta rasti laisvą suolą; ant jo išsekusi susmunka, tikėdamasi pamiegoti. Tačiau ramybės nėra. Pastatas nešildomas, įeinantys ir išeinantys žmonės nuolat varsto duris, tad pro jas pučia žvarbus vėjas. Be to, ji siaubingai alkana. Gur-giančiu pilvu taip ir šąla ant suolo, kol prašvinta.

Paryčiais Christel atsistoja ir išeina. Ją užkalbina kažkokia moteris, bet Christel ničnieko nesupranta. Gal moteris kalba lenkiškai? Moteris rankomis ir kojomis paaiškina Christel klausianti, gal norėtų eiti su ja ir ganyti karves. Tai tarsi kokia prošvaistė. Atėjus į nedidelį ūkelį, moteris duoda Christel valgyti ir gerti, o paskui nuveda prie karvių.

Pamačiusi gyvulius mergaitė išsigąsta – banda milžiniška. Bet moteris jai paaiškina, kad dabar liktų čia, o vakare ateitų į trobą. Tada nueina, palikusi Christel vieną su gyvuliais. Ganykla, tiesą sakant, ražiena, dar išalus. Christel basa, ant abiejų kojų jau yra milžiniškos nuožvarbos. Karves visą laiką reikia prižiūrėti, kad nenuklystų nuo bandos. Skruostais ritasi ašaros, kažkurią akimirką ji neišlaiko ir išrėkia savo skausmą – šaukiasi mamos, kol pavargsta ir užkimsta. Bet niekas jos negirdi, nepaguožia,

neapkabina. Christel ištvėria iki vakaro, nors yra apimta visiškos nevilties. Vakare grįžta į valstietės trobą tvirtai apsisprendusi: ji nori atsiimti savo kuprinę ir mauti iš čia. Tačiau moteris neatiduoda daiktų ir jos neišleidžia. Ji privalanti likti savaite, taip pažadėjusi. Christel išlaukia iki ryto, tada apsimeta norinti eiti prie karvių. Kai iš trobos jos nebegalima matyti, deda į kojas ir pasislepia tankiuose krūmuose. Prakiurkso ten kiaurą dieną iki pat nakties. Tada nušalusiomis kojomis šlubčioja tolyn. Svarbiausia, nereikės grįžti prie bandos.

Kitą dieną ji prieina kaimą. Siaubingai kankina alkis. Christel pėdina nuo trobos prie trobos ir elgetauja. Dėkinga priima duoną, o žmonės dažnai šelpia nė neprašomi – jiems gaila apiplyšusio vaiko. „Kaskart man tai atrodydavo kaip stebuklas, būdavau be galo dėkinga.“

Dabar jau vienuolikmetė mergaitė seniai nebejaučia kojų. Drapanos sukietėjusios nuo purvo ir dvokia nepaisant šalčio. Tačiau niekur negali nusiprausti, negauna švartų drabužių, jos apskritai niekur neįsileidžia. Tad ir toliau miega po atviru dangumi arba paslapčia įsmunka į kokį tvartą ir įsirausia į šiaudus.

Vis dėlto pasitaiko ir malonių žmonių, kurie užjaučia Christel ir ne tik duoda valgyti, bet ir pasiūlo šiltai pernaktvoti tvarte. Kartą jai netgi leido miegoti sode stovinčioje pirtelėje. Tačiau ten nebuvo šilta, nebuvo nei čiužinio atsigulti, nei antklodės užsikloti. Be to, Christel serga dizenterija; skystų išmatų neįmanoma sulaukyti. Christel nežino, ko griebtis, – grindys ir siena apdergtos. Ji tik galvoja apie ją priėmusius žmones: kaip jie įtūš, radę šitą bjaurastį?!

Išsigandusi ir graužiama sąžinės Christel auštant išsėlina iš tos sodybos. Dieną vėl praleidžia miške. Dar turi gabalėlį duonos, tad labai pamažu ją suvalgo. Tačiau vakare baisiai išalksta ir atsargiai pritykina prie pamiškės sodybos netoliese.